

RECENZE

Wright, R.: Morální zvíře (Proč jsme to, co jsme)

vyd. Lidové noviny, Praha 1995

Petr Hajn*

Nebývá zvykem, aby se v právnických časopisech psalo o knihách z jiných oborů (snad i takto přezívaní představy o „ryzí nauce právní“). Ještě méně často se zde píše o publikacích, které byly vydány před delším časem. Jestliže dnes porušuji tuto zavedenou praxi, má to několik dobrých důvodů. Wrightova kniha z oboru neodarwinistických studií především obsahuje řadu myšlenek, které se zabývají i právními problémy či jsou schopny inspirovat právníkovo myšlení.

Nad díly tohoto druhu se naléhavě vtírá tradiční myšlenka o tom, že ubožákem je ten právník, který je pouze juristou. Má-li totiž právo regulovat lidské chování, musí být jeho skutečňovatelé dobře informováni o hybných silách a projevech tohoto chování.

Konečně takové texty, k jakým náleží ten Wrightův, jsou školou vědecko-populární stylistiky. Nepřímo učí každého vzdělance vyjadřovat přístupnou formu své myšlenky a také rozumět textům a přemýšlet o nich. Stále častěji se pak i na právnických fakultách přesvědčujeme, že takové umění (pro budoucího právníka zvláště důležité) je na našich základních a středních školách rozvíjeno v míře zcela nedostatečné.

Proto vše jsem se vrátil ke svým výpiskům z Wrightovy knihy, obsáhleji z ní cituji a k výpiskům připoujím několik vlastních poznámek. Všimám si zde zejména těch myšlenek, které naznačují, jak je obtížné v lidských vztazích (mj. vztazích smluvních) dosáhnout toho, čemu se říká spravedlnost.

* * *

„Neměli bychom čekat, že když dáme dvěma sourozencům jednu svačinu, dokážou se rozdělit tak, aby byli oba spokojeni. Nemělo by být příliš obtížné děti naučit, aby se o vše dělily se svými bratry a sestrami. Těžké je naučit je, aby se dělily stejným dílem, protože to odporuje jejich genetickým zájmům. K takovému závěru alespoň dojdeme na základě teorie přirozeného výběru. Na zkušených rodičích je, aby posoudili, zda tento předpoklad odpovídá skutečnosti.“ (str. 175–176)

Tím méně se dá očekávat, že ve vztazích „nesourozeneckých“ bude dosaženo úplné rovnováhy v rozdělovaných nebo vzájemně směňovaných plněních. Každý i z morálně uvažujících partnerů si pro sebe nalezne odůvodnění, proč by měl získat víc.

K tomu Wright na jiném místě své knihy píše: *„Spravedlivé hodnocení druhých jednoduše přesahuje možnosti většiny smrtelníků“ (str. 283)*. Asi je to tak nutné nejen z hlediska genetického, ale i národohospodářského. Možnost mít výhody oproti jiným je totiž mocným stimulem lidského snažení.

* * *

Přirozená snaha mít výhody oproti druhým vyvolává ovšem stejně přirozenou obranu, jestliže takový předstih je dosahován problematickými postupy či je pocíťován jako nespravedlivý a nepřiměřený.

* Prof. JUDr. Petr Hajn, DrSc., Katedra obchodního práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

„Jak poznamenal Trivers, musíme být ve střehu, aby nás nikdo nezneužíval. I v jednoduchém světě Axelrodova počítače založeném na jednotlivých binárních rozhodnutích musel program NĚCO ZA NĚCO trestat jedince, kteří mu ublížili. Ve skutečném světě, kde lidé mohou předstírat přátelství, nadělat si veliké dluhy a pak se k nim nehlásit – nebo mohou rovnou krást – by mělo být zneužití trestáno s ještě větší rozhodností. Snad proto cítíme tak hluboké pohoršení, když jsme si jisti, že s námi někdo jednal nečestně a že viník zaslouží potrestání. Na tuto samozřejmou představu o spravedlivé odplatě, která je samotným základem lidského citu pro spravedlnost, se tedy můžeme dívat jako na vedlejší produkt evoluce, jako na jednoduchý genetický nástroj.

Zpočátku nás může překvapit, jaké míry může spravedlivý hněv dosáhnout. Může být příčinou sporů, proti kterým se zdá původní provinění zanedbatelné, a někdy mohou připravit pohoršeného člověka o život. Proč by nás geny měly vést k tomu, abychom sebezvědomně riskovali svůj život pro něco tak těžko postižitelného jako je 'čest'? Trivers na to odpověděl tak, že 'malé krůvky opakovaně mnohokrát za život mohou mít vážné následky' a je proto na místě 'ukázat velkou bojovnost, když odhalíme sklony k podvodům'.

Trivers neuvažoval jednu okolnost, která však byla mezitím zdůrazněna. Hněv pro nás má ještě větší cenu, když ho všichni vidí. Když se rozšíří zvěsti o tom, jak chráníte svou čest, když jedna krvavá rvačka odradí desítky sousedů od pokusů vás podvádět, pak se ten zápas vyplatí.“ (str. 216-217)

Právě uvedená myšlenka o potřebě chránit svou čest (a jiné nehmotné i hmotné statky) se výrazně uplatňuje v soutěžních vztazích. Některé soudní spory (i s nejistým výsledkem) tu slouží především jako symbol odhodlání pevně si hájit své zájmy.

* * *

„...Darwin věřil, že rozmanité morální zvyklosti po celém světě jsou založeny – alespoň v hrubých obrysech – na jediné lidské přirozenosti.

Především si povšiml, jak jsou lidé všude citliví na veřejné mínění. 'Radost z ocenění a strach před ostudou stejně jako ochota chválit nebo odsuzovat' jsou, jak tvrdil, založeny instinktivně. Porušení pravidel může člověku přivodit 'agonii' a přestupek proti nějaké bezvýznamné společenské konvenci může i po letech vyvolat 'mučivý pocit hanby'. Poslušnost k jakémukoli morálnímu řádu tedy má vrozený základ, vrozený není pouze jeho obsah.“ (str. 195)

Žádoucí lidské chování musí v naprosté většině zabezpečovat morální řád. Právní donucení (spojené s velkými náklady všeho druhu) je schopno potlačovat nejhrubší a výjimečné odchylky od tohoto řádu. Jakmile právem zakázané chování je schvalováno řádem morálním („kdo neokrádá stát, šidí rodinu“) nebo je silněji podněcováno dalšími nástroji společenské

stimulace, stává se právo vcelku bezmocným při jeho omezování.

* * *

„... Koncem padesátých a začátkem šedesátých let vyvolal (nedarwinovský) sociolog Erving Goffman rozruch knihou nazvanou Předvádění sebe sama v každodenním životě, která poukazovala na to, kolik času všichni strávíme na jevišti, jak hrajeme pro nejrůznější obecnost, snažíme se ho ovlivnit. Mezi námi a dalšími účinkujícími v živočišné říši je ale jeden rozdíl. Zatímco samička z rodu *Photuris* zřejmě nemá pochyby o tom, kdo vlastně je, lidé mají schopnost nechat se oklamat vlastním představením. Goffman se podíval nad tím, že někdy může být člověk upřímně přesvědčen, že dojem o skutečnosti, který ve svém představení nabízí, je opravdovou skutečností.“ (str. 277-278).

Zkušenosti z reklamní praxe potvrzují tuto myšlenku. Některá propagační tvrzení spíš pohladí ješitnost a podporují sebeúctu svých zadavatelů, než aby přesvědčovaly spotřebitele.

„Míra našeho nepokrytého vychloubání zřejmě záleží na tom, jaký způsob sebezprosažení je přijatelný v našem společenském prostředí (a podle všeho je nastavena v mladém věku působením našich přibuzných a vrstevníků). Když ale nemáte vůbec žádnou potřebu šířit zprávy o svých úspěších a vůbec se nezdráháte zeširoka vyprávět o svých nezdarech, nepracujete podle plánu přirozeného výběru.

Je taková sebechvála obvykle spojena s podváděním? Ne v tom nejhrubším slova smyslu. Kdybychom o sobě vykládali vyslovené lži a sami tomu věřili, bylo by to nebezpečné. Lži mohou být odhaleny, navíc jsme nuceni utrácet čas a energii, abychom si zapamatovali, komu jsme co nahali. Samuel Butler, další z viktoriánských evolucionistů (byl to on, kdo poznamenal, že slepice je pouze prostředkem, který vejce používá k vytvoření dalšího vejce), vyslovil názor, že 'nejlepším lhářem je ten, komu se podaří lhát co možná nejméně po nejděší dobu'.“ (str. 218).

Dodávám jen, že světová i domácí literatura (srovnej díla Goldoniho či Moliérova a konec konců i libreto Prodané nevěsty) obsahuje oslavu drobných lstí.

* * *

„To, že si lidé spíše pamatují, kdo jim co dluží, než to, co jsou sami dlužní, můžeme stěží vydávat za převratný objev nauky o chování. Je to všeobecně známo tak dlouho, že to před sto padesáti lety mohlo posloužit jako samozřejmý základ jednoho vtipu, o který se Darwin podělil se svou sestrou Carolíne. V dopisu z lodi *Beagle* psal o muži zmínovaném v jednom z dopisů lorda Byrona, kterého nemoc tak poznamenal, že ho nepoznávali jeho nejstarší věřitelé.“

* * *

„... Naprostá neústupnost může být nevýhodná. Když se v populaci rozšíří geny pro 'pochybné účetnictví', podvodní účetní se budou setkávat stále častěji. Když budou oba trvat na smlouvě pro ně výhodnější, žádnou smlouvu nakonec neuzavřou. Navíc bude ve skutečném životě obtížné zjistit, kdy je na místě neústupnost, protože bude obtížné odhadnout, jaké podmínky může druhá strana přijmout. Zákazník neví, za kolik auto koupil prodáváč, ani kolik za něj nabízejí další zákazníci. V jiných případech nemusí být věci tak jednoznačné – třeba když jeden druhému prokazujeme laskavost – a výpočty jsou ještě těžší, protože laskavost není snadné změřit. Tak tomu bylo po celou dobu evoluce: je těžké uhádnout, jaká výměna bude v zájmu druhé strany. A když budete od začátku vyjednávání trvat na dohodě, která je nepřijatelná, k žádné dohodě nakonec nedojdete.“

Nejlepší strategií může být pseudorigidita, přizpůsobivá neústupnost. Jednání začnete důrazným prohlášením o svých nárocích. Pak byste měli ustoupit – alespoň částečně – když se objeví důkazy neústupnosti druhé strany. Jaké důkazy to mohou být? Zase není snadné je poznat. Když někdo dokáže vysvětlit důvody, které ho vedou k jeho přesvědčení, a důvody se zdají přesvědčivé (a zdá se, že jsou upřímně míněné), pak je na místě trochu ustoupit. Když vám lidé začnou vykládat, co všechno pro vás dříve udělali, pak jim musíte dát za pravdu. Pokud ovšem dokážete předložit protidůkazy a dokážete je podat stejně přesvědčivě, nesmíte váhat. Tak to prostě chodí.“ (str. 294–295)

Vyjádřil bych to tak, že smluvní vztahy jsou příkladem soupeřivě spolupráce, antagonistické kooperace. Mimořádně slovo „kontraktace“ není odvozeno od slova „kontra“ (proti), ale od výrazu cum trahere (táhnout spolu).

* * *

„... Mozek pracuje jako dobrý právník: ať má hájit jakékoli zájmy, začne přesvědčovat okolí o jejich morální hodnotě a rozumnosti, bez ohledu na to, zda je s nimi něco takového opravdu spojeno. Lidský mozek stejně jako právník nehledá pravdu, ale vítězství, a stejně jako v případě právníka je někdy obdivuhodnější jeho obratnost než jeho smysl pro čest.“ (str. 295)

Wrightovu myšlenku lze ovšem i obrátit a uvést: Právník si ve sporech počíná jako normálně fungující lidský mozek. Vystupuje tak, jak by vystupoval jeho klient, kdyby to (z odborných i emocionálních důvodů) dokázal a kdyby se takového počínání v některých

případech neostýchal. Dobře to vystihuje věta z jakéhosi amerického televizního seriálu (tuším, že to byla Ally Mc'Bealová), kde klientka říká advokátce: „A dělejte pro mne ve sporu všechno to, pro co my ostatní vás advokáty nemáme rádi.“

* * *

„...Představa o svobodné vůli tedy ještě přežívá, i když se zdá, že ustupuje. Pokaždé, když je popsán chemický základ nějakého chování, pokusí se ho někdo vyjmout z oblasti ovládané vůlí.“

Ten 'někdo' bývá většinou obhájce u soudu. Nejslavnějším příkladem je 'obhajoba sladkostmi', kdy jakýsi právník v Kalifornii přesvědčil porotu, že nevyvážená strava u jeho klienta vyvolala 'sníženou schopnost' jasně uvažovat a že tedy není možné považovat to, co udělal – dopustil se vraždy – za úkladný, předem připravený zločin. Podobných příkladů najdeme celou řadu. U britských i amerických soudů využíly ženy premenstruační syndrom, aby se částečně zbavily trestní odpovědnosti. Martin Daly a Margo Wilsonová si ve své knize Vražda položili řečnickou otázku: Kdy se dočkáme obhajoby 'vysokou hladinou testosteronu' u mužů, kteří někoho zavraždili?

Jistě, psychologie nahlořadala trestní odpovědnost dříve, než jí přišla na pomoc biologie. Oblíbenou chorobou advokátů je 'porucha z posttraumatického stresu', do které údajně patří vše od 'syndromu bité ženy' až po 'depresivně-suicidální syndrom' (který prý vede lidi nejen k tomu, aby se dopouštěli trestných činů, ale i k tomu, aby přitom udělali chyby s podvědomým cílem nechat se chytit). Tato porucha byla původně popisována čistě psychologickými výrazy, bez zvláštních zmínek o biologii. Neustává ale snaha najít pro podobné choroby biochemický podklad, protože porotu mnohem více upoutá hmatatelný důkaz. Již se stalo, že soudní znalec, který se snažil u soudu uplatnit hypotetickou formu poruchy z posttraumatického stresu nazvanou 'syndrom závislosti na akci' (závislost na vzrušení spojeném s nebezpečím) určil jako příčinu problému endorfiny, bez kterých se zločinec nemůže obejít, a zvýšení jejich hladiny si zajišťuje zločinem.“ (str. 371–372)

Protože nejsem odborníkem v trestním právu, ponechám posléze uvedený výňatek bez odborného komentáře. I on však nepochybně potvrzuje přesvědčení, které jsem vyjádřil v úvodu, že pro právníka je z mnoha ohledů užitečná četba takových knih, jako jsou Wrightovy meditace o člověku coby morálním zvířeti.